

A könyvtáros Kelemen Elemér

Kelemen Elemér (1937–2022) fő kutatási területe a 19. és 20. századi magyar oktatáspolitikai volt. De a tudományos pályájának meghatározó részében foglalkozott az iskolai könyvtárak ügyével, a könyvtári ismeretek oktatásával a köz- és a felsőoktatásban. Az 1960-as évektől egészen az 1990-es évekig jelentek meg ilyen témájú tanulmányai. Az 1980-as évek közepén a közreműködésével született meg az iskolai könyvtárak fejlesztéséről szóló miniszteri útmutató. Az oktatásügy könyvtárainak szakmai koordinátorával, az Országos Pedagógiai Könyvtár és Múzeummal még pályakezdő pedagógusként lépett kapcsolatba, majd az 1990-es években az intézmény főigazgatója lett.

A nemrég elhunyt Kelemen Elemér (1937–2022) munkásságának meghatározó részét a neveléstörténethez, oktatáspolitikához és a pedagógusképzéshez kapcsolódó tudományos eredmények alkotják. Tölgyesi József Kelemen műveiről készített bibliográfiája (Tölgyesi, 2007) tanúsága szerint is a közleményeinek túlnyomó többsége ezekhez a tudományterületekhez tartozik. Munkái közül azonban jelentős számú foglalkozik a könyvtári ismeretek átadásával, a könyvtárhasználattal és az iskolai könyvtárakkal. Jóllehet az iskolai könyvtárak hazai fejlődése az 1960-as évektől az 1990-es évek elejéig messze elmaradt a várttól és a lehetőségektől is, de az iskolai gyűjteményeket felemelni szándékozók és a fejlesztési munkák résztvevői a végeredménytől függetlenül keményen és lelkiismeretesen dolgoztak. Kelemen Elemér példája jól mutatja, hogy a tudományos teljesítményt nem szabad pusztán a siker, az elismertség alapján megítélni. Az ő életművének szerves részét képezik az iskolai könyvtárak ügyéhez kapcsolódó művei is, de legmaradandóbbat a 19. és a 20. század magyar neveléstörténetének kutatásában alkotott. Célunk, hogy ráirányítsuk a figyelmet Kelemen Elemér iskolai könyvtári tevékenységére és az Országos Pedagógiai Könyvtár és Múzeumhoz (OPKM) fűződő kapcsolatára. A korszak könyvtártudományának és könyvtárpolitikájának az iskolai könyvtárakról alkotott felfogásával csak a témánk szempontjából indokolt mértékben foglalkozunk. Az iskolai könyvtárak hazai történetét, valamint az OPKM történetét annyiban tárgyaljuk, amennyiben azt Kelemen Elemér munkásságának bemutatása megköveteli.

Könyvtárossá válás

Az iskolai könyvtári munkával, az iskolai könyvtárak ügyével Kelemen már pályakezdőként megismerkedhetett. Az Eötvös Loránd Tudományegyetem (ELTE) befejezése után, 1959-ben a dombóvári Apáczai Csere János Leánygimnáziumban helyezkedett el magyar-történelem szakos tanárként. A gimnáziumban azt a feladatot kapta, hogy tegye rendbe az ifjúsági könyvtárat. A munka elvégzéséhez önképzéssel elsajátította a

könyvtári tevékenység elméletét és gyakorlatát, s alaposan tájékozódott a szaksajtóban az iskolai könyvtárakat érintő kérdésekről. Az Országos Pedagógiai Könyvtár (OPK) irányításával már folyt az iskolai könyvtárak fejlesztési terveinek kidolgozása és az iskolai gyűjtemények hálózattá szervezése. A szakmai munkát pedig az OPK 1958-ban indult *Iskolai Könyvtárosok Tájékoztatója*, majd a *Könyv és Nevelés* című folyóiratok támogatták. Kelemen Elemér a tantestület legfiatalabb tagjaként kapta meg a feladatot, amelyet nemcsak a rá jellemző körültekintéssel teljesített, hanem közben az iskolai könyvtárak ügyét alaposan ismerő szakemberré is képezte magát (Kelemen, 2007. 22.).

Az elvégzett munkájának és a megszerzett tudásának elismerését jelentette, hogy a kaposvári Tanítóképző Intézet igazgatóhelyettese, Rózsa András rábízta az intézet „szétzilálódott” könyvtárának rendezését. Az oktatásba is hamarosan bekapcsolódhatott, a hallgatóknak szakirodalmi és könyvtárhasználati ismereteket tanított (ELTE, 2022). A könyvtárosi pályájának következő szintjét a tudományos munka jelentette. Az 1960-as évek végétől a tanítóképzők diákjainak könyvtári ismereteiről értekezett, majd a kutatását kiterjesztette az alsó tagozatosok olvasóvá és könyvtárhasználóvá nevelésének témájára. A kisiskolások körében végezett kutatásokban számíthatott felesége, Peres Sarolta közreműködésére, amit a közös publikációk is bizonyítanak. Az ifjú szakember a kiváló közleményei, a továbbképzéseken és tanácskozásokon elhangzott előadásai alapján meghívást kapott, hogy legyen a *Könyv és Nevelés* szerkesztőségi tagja. Az OPK-val fenntartott szakmai kapcsolata ezután egyre szorosabbá vált (Kelemen, 2007. 22.).

Amikor 1969-ben felkérést kapott a Somogy megyei Pedagógus-továbbképző Kabinet vezetésére, az iskolai könyvtárak „működőképessé” tételét, a könyvtárhasználati ismeretek tanításának tartalmi és módszertani megújítását is céljának tekintette. A sokrétű tevékenység középpontjában a pedagógusoknak és az iskolai könyvtárosoknak szervezett képzések álltak, de rendeztek szakmai tanácskozásokat, és az iskolai könyvtári munkát szaktanácsadás is segítette. A Kabinet működésének eredményességét nagyban támogatta, hogy Kelemen Elemér jó kapcsolatokat épített ki a szakmai testületekkel és intézményekkel. A szoros együttműködés eredményeként például *A könyv és a könyvtár szerepe az oktató-nevelő munkában* című tanulmánykötetet Kisfaludi Sándorral – az OPKM nagy elismertségnek örvendő, vezető munkatársával – közösen szerkesztették meg (Kelemen, 2007. 22.). Érdekes adalék, hogy az OPK-val való kapcsolata hogyan befolyásolta Kelemen neveléstörténeti kutatásait. A helytörténeti és iskolatörténeti kutatások gazdáit túlnyomórészt a pedagógusok és a könyvtárosok voltak. A Kabinet vezetőjeként nemcsak támogatta az ilyen irányú kutatásokat, hanem maga is folytatott ilyet. Az OPK kezdeményezte a neveléstörténet tárgyi emlékei és a régi taneszközök országos gyűjtését, aminek az eredményeként később létre is jött az intézmény múzeumi részlege (vö. OPKM). Kelemen Elemér bekapcsolódott a kutatásokba, és érdeklődése fő területévé egyre inkább a neveléstörténet vált.

Az Országos Pedagógiai Könyvtár és az iskolai könyvtárak

A könyvtár elődintézményét Klebelsberg Kuno (1875–1932) miniszter szüntette meg, s a gyűjteményt szétosztotta az egyetemek és a tudományos intézetek könyvtárai között. V. Waldapfel Eszter (1906–1968) történész, könyvtáros szervezte újjá, aki nemcsak elméleti szakember volt, hanem alaposan ismerte a könyvtári tevékenység valamennyi területét, hiszen 1933-tól az Országos Könyvforgalmi és Bibliográfiai Központban, 1934-től a Magyar Nemzeti Múzeum Széchényi Országos Könyvtárában dolgozott, majd 1952-től a már önálló könyvtár főigazgató-helyettese lett (Sinkovics, 1968; Markó, 2007; Kelemen, 2003). A negatív személyiségjegyeire és a kommunista hatalmi rendszer kiépítésében való szerepére csak utalhatunk, ahogy a hazai könyvtárügy

fejlesztésében és a könyvtártudományi képzés megindításában szerzett elvitathatatlan érdemeire is. Kelemen (2003. 12.) így értékeli az OPK újbóli létrehívását: „[...] szeretnék fejet hajtani az intézményt újjáteremtő elődünk, Waldapfel Eszter és egykori munkatársai emléke előtt, akik a végső pusztulástól mentették meg ezt a hányatott sorsú országos közgyűteményt.”

Waldapfel az OPK vezetőjeként azt a célt tűzte ki, hogy valamennyi iskolát modern könyvtárral lássanak el, az iskolai könyvtárakat hálózattá szervezzék, a pedagógusképzés és a neveléstudományi kutatóintézetek gyűjteményei között együttműködést alakítsanak ki. Az iskolai könyvtárak igen rossz állapotban voltak, részben a háborús pusztítás, de leginkább a könyvtárak anyagának 1945-től folyó átválogatása és zúzdába küldése miatt. A fasiszta és szovjetellenes kiadványok kitiltásával indult a könyvek, kéziratok megsemmisítése, melynek mértéke 1945 és 1946 folyamán elérte az 1 millió kötetet és a 800q folyóiratot (Pogány, 2016. 17.). A demokráciaellenes és nacionalista művek iskolai könyvtárakból való eltávolítására külön jogszabályok is vonatkoztak, melyek előírták az állomány átselejtezését (Sipos, 2007). A nemzetközi felháborodás és a túlkapasok láttán a kommunista vezetés leállította a tömeges kivonást, amely akkorra már pótolhatatlan veszteséget okozott a magyar kultúrának. A kép teljességéhez hozzátartozik, hogy a folyamat a Kádár-rendszer alatt sem állt le teljesen, hiszen az antikváriumokban szabadon forgalmazható volt minden 1945 előtti kiadvány. Az eladásra kínált művek esetén nem kellett tekintettel lenni arra, ha a könyvön ott volt egy akkor is működő iskola tulajdoni bélyegzője. A korban az iskolai könyvtárak fő feladata leginkább a tankönyvellátás és a kötelező olvasmányok biztosításán túl az olvasóvá nevelés maradt.

1958-tól az iskolai könyvtárak fejlesztésének központja az OPK lett. Az országos szakkönyvtár kezdeményezte az iskolai gyűjtemények rendezését, a tanári és ifjúsági rész egyesítését és szabadpolcos könyvtárak kialakítását, új médiumok (pl. rádió, hanglemezjátszó) beszerzését és az iskolai könyvtáros pedagógiai munkájának megújítását. Waldapfel Eszter a feladatok elvégzéséhez igyekezett jó szakembergárdát toborozni, és megnyerni az ügynek a vidéki értelmiséget az „Aki nincs ellenünk, az velünk van.” elv szerint. Jó szeme volt a szellemi kiválóság megítéléséhez, így kerülhetett a szolnoki Verseghy Ferenc Könyvtár éléről a korábban már említett Kisfaludi Sándor az OPK-hoz, majd az ő révén csatlakozhatott a munkához Kelemen Elemér. Kisfaludi nagy tekintélyű tanár volt, aki nemcsak a megyei könyvtár megteremtésében jeleskedett, hanem óriási veszélyt vállalva, a szolnoki papírgyárból, a bezúzásra váró könyvek és kéziratok közül mentette, amit lehetett (Bálint, 2002. 57.). Kelemen pedig részt vett az ELTE-n az 1956-os forradalmi bizottságban (Borsodi, 2018. 175.).

Az általános iskolák esetében, ha rendelkezett is az intézmény ifjúsági gyűjteménnyel, az többnyire zárt könyvtár volt, tehát ablakon keresztül kellett leadni a kéréseket, s a hét egy-két napján néhány órán át lehetett látogatni (Suppné, 2019). Még a nagy múltú gimnáziumok megmaradt gyűjteményeit sem igazán használták, hiszen már nem volt elvárás a tanárokkal szemben a szakmai, sőt, tudományos publikáció készítése, a tananyagtól való „eltérés”, a „régí” könyvek bemutatása viszont veszélyes lehetett. A helyzetet tovább bonyolította, hogy a kultúrpolitika a közművelődési könyvtárakon belül gyermekrészleg kialakítását kezdeményezte, majd megindult a gyermekkönyvtárak kiépítése (Rácz, 1959). Kelemen Elemér elsődlegesnek az oktatás könyvtári háttérének biztosítását tekintette – *Könyvtárat minden iskolának!* (Kelemen 1969b) –, s álláspontja szerint a könyvtár használatát már az alsó tagozatos korban el kell kezdeni (Kelemen, 1967). A pedagógusok képzésében és továbbképzésében is kulcsszerepe van a könyvtárnak (Kelemen, 1969a), és az önképzéshez is nélkülözhetetlen (Kelemen, 1978).

Az iskolai könyvtárak ügye nehezen haladt, bár mindig voltak részeredmények. Például 1971-ben a művelődési miniszter irányelveket adott ki a „18 éven aluli ifjúság könyvtári ellátásának javítására”, amely kimondta a korszerű iskolai könyvtárak

szükségességét (Kelemen, 1999). Kisfaludi Sándor és munkatársai – Károlyi Ágnes, Szepesi Hajnal – az 1970-es években elérték, hogy az iskolai könyvtárak megyei szakfelügyelője már csak az lehetett, aki elvégezte az Eötvös Loránd Tudományegyetem könyvtártudományi képzését (Ugrin, 2000). Katsányi Sándor és Könyves Tóth Lilla tollából megszületett a könyvtári oktatást segítő mű (Katsányi és Könyves, 1973). Kisfaludi (1976) a soproni Berzsenyi Dániel Gimnázium könyvtárában őrzött, 1518-ban megjelent Erasmus-mű – *Institutio principis Christiani* – bemutatásával hívta föl a figyelmet az iskolák gyűjteményében még föllelhető szellemi kincsekre és megóvásuk fontosságára. Az 1970-es évek második felében kiadott tantervek már tartalmazták a könyv- és könyvtárhasználati ismereteket is (Kelemen, 1999). Sok lelkes pedagógus alakított ki példaszerű iskolai gyűjteményt, tartott a könyvtárhasználatról, a szakirodalomban való tájékozódásról órát, próbálta fölleveníteni az olvasó- és önképzőköröket, vagy új olvasómozgalmat szervezett, sőt, a kiskönyvtárosok képzésével is megpróbálkoztak. A fölpezsdülő könyvtári élet azonban jórészt egy-egy pedagógus személyéhez kötődött, és hamar semmivé lett, ha az áldozatos munkának nem volt folytatója. A számos kiemelkedő eredmény ellenére nem sikerült az iskolai könyvtárak átfogó korszerűsítése, és a közoktatásban sem szervesült a könyvtárhasználat oktatása. Kelemen (1999) szerint a korszak jellemzője a „[...] kényszerű és ellentmondásos modernizációs folyamat: a sajátos, keleti módon végrehajtott nyugati típusú változások” voltak.

Az iskolai könyvtárak ügye nehezen haladt, bár mindig voltak részeredmények. Például 1971-ben a művelődési miniszter irányelveket adott ki a „18 éven aluli ifjúság könyvtári ellátásának javítására”, amely kimondta a korszerű iskolai könyvtárak szükségességét (Kelemen, 1999). Kisfaludi Sándor és munkatársai – Károlyi Ágnes, Szepesi Hajnal – az 1970-es években elérték, hogy az iskolai könyvtárak megyei szakfelügyelője már csak az lehetett, aki elvégezte az Eötvös Loránd Tudományegyetem könyvtártudományi képzését (Ugrin, 2000). Katsányi Sándor és Könyves Tóth Lilla tollából megszületett a könyvtári oktatást segítő mű (Katsányi és Könyves, 1973).

Az Országos Pedagógiai Könyvtár és Múzeum vezetője

A könyvtári területen végzett tevékenysége és különösen a kapcsolódó kutatások nagy elismertséget hoztak Kelemen Elemér számára, a tudományos munkássága azonban a neveléstörténet területén bontakozott ki igazán. 1970-ben bölcsészdoktori oklevelet szerzett, 1981-ben pedig a történettudomány (művelődéstörténet) kandidátusa lett. 1981-ben Balázs Mihály, az OPKM főigazgatója már a történész Kelemen Elemért hívta meg az intézmény múzeumi osztályának vezetésére. A főiskolának időre volt szükséges, hogy a kandidátusi fokozattal rendelkező tanárának távozását megfelelően rendezze, és a Budapestre költözés is elhúzódott, ezért csak 1983-ban lett az OPKM munkatársa. Mintegy fél évet töltött az intézménynél, mert 1984-től már a Művelődési és Közoktatási Minisztérium Alapfokú Nevelési Főosztályának vezetőjeként dolgozott 1989-ig, majd 1990-ig a közoktatási miniszterhelyettes feladatait látta el (Kelemen, 2003).

A minisztériumban eltöltött évek alatt sem lazult az OPKM-mel fenntartott kapcsolata. Talán a legkiemelkedőbb közös munka az *Útmutató az iskolai könyvtárak fejlesztéséről* (203/1986 MM – *Művelődési Közlöny*, 1987, 30. évf. 24. sz.) kiadása, amelynek előkészítése az OPKM-ben folyt. Ahogy láttuk, az évtizedes fáradozás és a sok-sok erőfeszítés ellenére az iskolai könyvtárak megfelelő felszerelése és a nevelő és oktató munkába való bevonásuk az 1980-as évek elejéig nem volt sikeres. A nyugati országokban az iskolai könyvtárak fejlesztése követte a társadalmi igényeket, például az 1960-as és '70-es években a tömegművelődés robbanásszerű terjedésére a média- és forrásközpontok kialakítása volt a válasz, az 1980-as években a számítógépek megjelentek az oktatásban és a könyvtárakban, s az információtechnológiához és a tartalom megítéléséhez kötődő kompetenciák önálló műveltségterületbe rendeződtek, ami megkövetelte a tanár könyvtárosok képzésének megindítását (Hannesdóttir, 1986). Az 1986-os útmutató is megpróbálta követni a nyugati mintákat, leginkább a nemzetközi könyvtárosszervezet – International Federation of Library Associations and Institutions (IFLA) – iskolai könyvtárakról kiadott állásfoglalásait és a brit könyvtári és iskolai tanács 1981-es ajánlásait (Marland, 1981). Reflektált az iskolai könyvtárak rendszerben működésére, a gyűjteményük összetételére, a tanulás és az önálló ismeretszerzés támogatására, a könyvtárhasználati ismeretek oktatására, hogy csak a legfontosabbakat említsük. Kimondta, hogy a könyvtárostánárnak pedagógiai és könyvtáros végzettséggel is rendelkeznie kell, és hogy az iskola nevelőtestületének tagja. De voltak árulkodó hiányosságok is, például a brit ajánlásnak lényegi része, hogy a középiskolások a könyvtárban sajátítsák el a tömegművelődés és információforrások tartalmának kritikai elemzését. Ilyen oktatási tartalom természetesen nem kerülhetett bele a magyar normatív dokumentumokba. Kelemen Elemér az 1986-os útmutatót – önkritikusan – a magyar iskolai könyvtárak legszebb utópiájának nevezete, mert nem lehetett átültetni a gyakorlatba „anyagi, szemléletbeli és társadalmi-politikai feltételek részleges vagy teljes hiánya” miatt (Kelemen, 2003).

Amikor 1990-ben az OPKM élére került – levonva a következtetéseket az iskolai könyvtárak tényleges fejlesztési lehetőségeinek és az útmutatók, módszertanok elvárásainak különbözőségéből –, tisztázni kívánta, mi várható el az intézménytől. Keményen és egyértelműen fogalmazott: „[...] az OPKM nem tudja és nem is akarja vállalni azt a szerepet, amelyet a centralizált bürokratikus tanügyigazgatási és könyvtárirányítási szervezet és gyakorlat kijelölt számára – már-már a mindenhatóság látszatával felruházva, ám valójában eszköztelenül hagyva – mindazon kérdésekben, melyek az iskolához és a könyvhöz, az iskolához és a könyvtárhoz kötődtek.” (Kelemen, 1992. 74.). Az OPKM nem az iskolai könyvtárak felügyeleti hatósága, a főigazgatója pedig nem „minden magyar iskolai könyvtár főigazgatója”, és az iskolák gyűjteményének gyarapításáról éppen úgy nem tud gondoskodni, ahogy a működésük anyagi forrásait sem biztosíthatja. Az OPKM nem jogalkotó – szerepzavar volt az „irányelvek” formájában megkísérelt szabályozás, mert a végrehajtáshoz nem állt rendelkezésére sem eszköz, sem pénzügyi forrás (Kelemen 1992. 75.). Az iskolai könyvtárosok képzése és továbbképzése sem feladata a tudományos könyvtárnak, ezt a képzőintézmények végzik. Ahogy a szakmai és munkaügyi érdekképviselőt sem tudja ellátni, erre a szakmai szervezetek és a szakszervezetek hivatottak. (Bár az OPKM rendezvényei sokszor váltak ilyen tartalmú megszólalások fórumává, pótolva, kiegészítve az érdekképviselőt.) Ugyanakkor leszögezi, hogy a közoktatásügy egészét és benne az iskolák működését érintő „[...] újraszabályozási folyamatban, természetesen, megkülönböztetett felelősségünk figyelni rá és szakmai javaslatokkal is segíteni azt, hogy a könyv és könyvtár mint a hagyományos és modern ismerethordozók tára és a korszerű pedagógiai tevékenység nélkülözhetetlen műhelye megtalálja végre méltó helyét az eszközeitől megfosztott vagy az azokról olykor önként lemondó, öncsonkító iskolában.” (Kelemen, 1992. 75.).

Felfogása szerint az OPKM-nek olyan országos szakkönyvtárnak kell lennie, „[...] mely szerves része a nagy nemzetközi társadalomtudományi-pedagógiai dokumentációs-információs rendszereknek, amely folyamatosan gyarapodó, korszerű könyv- és folyóirat-állománnyal naprakész tájékozottsággal és tájékoztatással áll az olvasói elé, és képes a mainál is differenciáltabb igények kielégítésére. Olyan könyvtár, mely a hazai pedagógusképző felsőoktatás és a kutató-fejlesztő intézmények, műhelyek tudományági (diszciplináris) könyvtári központjaként közvetlenül, de egy fokozatosan kiépülő országos rendszer révén közvetve is minden szakmabeli érdeklődő számára elérhető.” (Kelemen, 1992. 76.)

A kiépülőben lévő országos rendszer az Országos Pedagógiai Információs Rendszer (OPIR) volt, amelynek terveit 1985-ben fogadta el az ágazati irányítás. A pedagógiai információkat – úgymint a hazai és külföldi kutatás anyagai, a magyar neveléstudomány bibliográfiája – számítógépes rendszer révén osztotta volna el kutató- és képzőintézetek között. Ez utóbbiba a közoktatási intézmények és könyvtáraik is beletartoztak, ezért az elérés számukra is biztosított volt. A szakirodalommal és információval való ellátáson túl modellkísérlet is volt a rendszer egy nem hierarchikus szerveződésű intézményi együttműködés és az azt kiszolgáló számítógépes hálózat működéséhez. Az OPIR kiépítése, az OPKM informatikai fejlesztése és a bibliográfiai adatbázis kialakítása az 1980-as évek közepétől Horváth Tibor főigazgató-helyettes vezetésével folyt (Csík, 2019). Kelemen a helyettesével kialakított munkamegosztás alapján a pedagógiai múzeum megvalósítását és a hozzá kapcsolódó neveléstörténeti forrásfeltáró és -kiadó tevékenységet irányította, míg Horváth a könyvtári fejlesztéseket (Kelemen, 2003. 15.).

A neveléstörténeti kutatásokhoz kapcsolódó események közül kiemelendő, hogy 1990 végén megalakult az „1000 éves a magyarországi iskola” Alapítvány olyan neves résztvevőkkel, mint Glatz Ferenc (történész, az MTA Történettudományi Intézet igazgatója), Horváth Tibor (könyvtártudományi szakember, az OPKM főigazgató-helyettese), Kardos József (történész, az ELTE rektorhelyettese), Kelemen Elemér (művelődéstörténész, az OPKM főigazgatója), Mészáros István (neveléstörténész, az ELTE professor emeritusa), Villangó István (az MM Közgyűjteményi Főosztály vezetője). A hivatalosan 1991-től működő Alapítvány a pannonhalmi kolostori iskola létrehozása óta eltelt ezer év tárgyi emlékeinek és írott forrásainak a feltárását és közzétételét, valamint egy állandó iskolatörténeti kiállítás megteremtését tűzte ki céljául. A támogatói közé tartozott Benda Kálmán akadémikus és Kosáry Domokos, a Magyar Tudományos Akadémia elnöke. Az Alapítvány révén indult el többek között a múzeumi gyűjtemény neveléstörténeti tárgyú képanyagának informatikai feldolgozása, az iskolai értesítők számítógépes leírása, neveléstörténeti bibliográfia készítése, „és valósult meg a múzeumi részleg több időszakos – budapesti és vidéki – kiállítása”. Az állandó iskolatörténeti kiállítás forgatókönyvét Mészáros István és Kardos József készítette el. A kiadói tevékenység megújítását minisztériumi és pályázati források segítették, valamint Balogh László és Jáki László tudós szakértelme és munkája. Így jelenhetett meg *A magyar neveléstörténet forrásai*, *a Magyar pedagógusok*, *A magyar neveléstörténet klasszikusai*, *A magyar pedagógiai gondolkodás klasszikusai* sorozatban számos alkotás, közöttük nagy gondolkodóink elfeledett vagy feledésre ítélt műve (Kelemen, 1997, 2003. 15–16.).

Kelemen Elemér az OPKM vezetőjeként is sokat foglalkozott a pedagógusképzés problémáival. Számos tanulmányban, konferencia-előadáson szolt a képzés szakirodalmi ellátásáról, az OPIR kiépülésének fontosságáról. Csak azt a pedagógusképzést tartotta elfogadhatónak, amelyből olyan szakemberek kerülnek ki, akik képesek az önálló tájékozódásra, tudják használni a szakirodalmat és eligazodnak a könyvtárban. Az 1991-ben leírt gondolatai – sok tekintetben – ma is érvényesek: „A magyar pedagógusképzés azonban nem értelmiségi képzés, és ugyancsak bőségesen hagy kívánnivalókat szakmai vonatkozásban, elméleti és gyakorlati szempontból egyaránt. Mind közül egyet emelek

ki témánkra utalva: az önálló tájékozódás és ismeretszerzés készségének és képességének és az ehhez kapcsolódó szakirodalmi, könyvtárhasználati ismereteknek a szándékos és tendenciózus visszaszorítását az egyetemi-főiskolai (vagy főiskolaivá kinevezett) tanár- és tanítóképzés rendszerében. Mi ez, ha nem (szellemi) segéd munkások, betanított munkások képzése?” (Kelemen, 1991. 58.)

Az 1992 és 1995 közötti évek az intenzív kutatómunka időszaka, aminek eredményeként számos tanulmány született. A 19. és 20. századi oktatáspolitikai történetéről ekkor írt közleményei tudományos munkássága jelentős részét alkotják. Amikor 1995-ben Kelemen Elemér a Budapesti Tanítóképző Főiskola főigazgatója lett, nem szakadt meg kapcsolata az OPKM-mel. Az intézmény elhelyezésével kapcsolatban sokféle megoldás fölmerült a vezetése idején, de nem sikerült elintézni az ügyet. Már nem volt az intézmény munkatársa, amikor „társadalmi pozíciója” révén segített megszerezni a Könyves Kálmán körüli gimnáziumépületet (Kelemen, 2003. 16.). Költségvetési gondok miatt az OPKM szüneteltetni volt kénytelen a nagy múltra visszatekintő orgánumát, a Könyv és Nevelést. Ideiglenes megoldásként 1992-ben a minisztériummal és más intézményekkel, szervezetekkel együtt megalapította a *Könyv, Könyvtár, Könyvtáros* című lapot. Amikor 1999-ben sikerült a *Könyv és Nevelést* újraindítani, Kelemen Elemér örömmel vállalta a folyóirat szerkesztőbizottsági tagságát, és haláláig, több mint húsz évig támogatta a lap megjelenését.

Facit

Az 1960-as évektől az 1990-es évekig tartó időszak fejlődésének fő irányát az határozta meg, hogy az iskolai könyvtárak egyre inkább szerves részévé váltak a tanulási folyamatnak. Az angolszász országok könyvtárai már nemcsak a legkülönbözőbb médiumokkal ismertetik meg a diákokat, hanem túllépve saját gyűjteményükön információs kapuvá váltak. Az iskolai könyvtáros pedig szaktanár lett, akinek meghatározó szerepe van többek között az információkereséshez kapcsolódó kompetenciák átadásában, valamint a vizsgálaton és a kritikai gondolkodáson alapuló, önálló tanulás elsajátításában. A nevelő-oktató munka sem nélkülözheti a megfelelő információs háttérrel, ahogy a pedagógusok szakmai ismereteinek megújításhoz is szükséges a szakirodalmi ellátás biztosítása. Ezt szolgálta volna hazánkban az országos szakkönyvtár, a kutatóintézetek és az oktatási intézmények közös, számítógépes rendszere.

Kelemen Elemér életművének jelentős részét alkotják az iskolai könyvtárakkal, a nevelő-oktató munka szakirodalommal és információval való ellátásával, valamint a tájékozódással és könyvtárhasználattal kapcsolatos ismeretek átadásáról szóló munkái. Jól látható, hogy a műveiben megfogalmazott alap gondolatok mennyire időtállóak, és a megjelölt célok ma is érvényesek. Az eszmék megvalósítására hivatott fejlesztések kidolgozásával és végrehajtásával – mind az iskolai könyvtárak, mind az országos szakkönyvtár ügyében – adós az elmúlt emberöltő.

Csik Tibor

*Eötvös Loránd Tudományegyetem
BTK Könyvtár- és Információtudományi Intézet*

Irodalom

- Bálint, E. (2002, szerk.). *A Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Verseghy Ferenc Könyvtár emlékkönyve. 1952–2002*. Verseghy Ferenc Megyei Könyvtár. <http://vfek.vfmk.hu/00000168/files/00000168.pdf>
- Borsodi, Cs. (2018). Forradalmi bizottságok, munkástanács az ELTE-n. In Draskóczy, I., Varga, J. & Zsidi, V. (szerk.), *Universitas – Historia. Tanulmányok a 70 éves Szögi László tiszteletére*. Magyar Levéltárosok Egyesülete. 165–178. http://real.mtak.hu/90363/1/BorsodiCS_SZL_Emlékkönyv.pdf
- Csik, T. (2019). A neveléstudomány és oktatásügy magyar szakirodalmi adatbázisa. *Könyvtári Figyelő*, 29[65](4), 545–557. http://www.epa.uz.ua/00100/00143/00358/pdf/EPA00143_konyvtari_figyelo_2019_04.pdf
- ELTE TÓK (2022). *Dr. Kelemen Elemér*. ELTE Tanító- és Óvóképző Kar, <https://www.tok.elte.hu/content/dr-kelemen-elemer.t.5643>
- Hannesdóttir, S. K. (1986, szerk.). *Guidelines for the education and training of school librarians*. IFLA Headquarters.
- Katsányi, S. & Könyves-Tóth, L. (1973). *Fölfedezem a könyvtárat*. Népművelési Propaganda Iroda.
- Kelemen, E. (1967). Könyvtár alsó tagozaton. Beszámoló a Kaposvári Tanítóképző Intézet gyakorlóiskolai könyvtárának három évéről. *Könyv és Nevelés*, 9(6), 10–18.
- Kelemen, E. (1969a). A könyvtár szerepe a képzésben. In Mező, L. & Bellyei, L. (szerk.), *A Kaposvári Tanítóképző Intézet jubileumi évkönyve 1959–1969*. Kaposvári Tanítóképző Intézet. 42–44.
- Kelemen, E. (1969b). Könyvtárat minden iskolának! *Élet és Irodalom*, 13(47), 5.
- Kelemen, E. (1997). Ezeréves a magyar iskola. Beszámoló az iskolatörténeti évforduló rendezvényeiről, eseményeiről. *Új Pedagógiai Szemle*, 47(3), 81–93. <https://epa.oszk.hu/00000/00035/00003/1997-03-ta-Kelemen-Ezereves.html> Utolsó letöltés: 2022. 12. 14.
- Kelemen, E. (1999). Könyvtárnoktól a könyvtáros-tanárig – Pályakép történeti megközelítésben. *Könyv és Nevelés*, 1(2). <https://epa.oszk.hu/01200/01245/00002/cikk14.html> Utolsó letöltés: 2022. 12. 14.
- Kelemen, E. (1992). Az OPKM és az iskolai könyvtárak. *Könyvtáros*, 42(2), 74–77.
- Kelemen, E. (1978). A pedagógusok önképzésének és továbbképzésének könyvtári bázisa. *Könyv és Nevelés*, 20(2), 70–75.
- Kelemen, E. (1991). Pedagógiai kultúra, könyvtár. *Módszertani Közlemények*, 31(2), 57–60. http://acta.bibl.u-szeged.hu/39602/1/modszertani_031_002.pdf Utolsó letöltés: 2022. 12. 14.
- Kelemen, E. (2003). Találkozásaim az OPKM-mel. In Balázs, M. (szerk.), *Az Országos Pedagógiai Könyvtár és Múzeum évkönyve*. OPKM. 12–16.
- Kelemen, E. (2007). Találkozásaim az OPKM-mel. *Könyv és Nevelés*, 9(1), 22–23. <https://olvasas.opkm.hu/index.php?menuId=125&action=article&id=776> Utolsó letöltés: 2022. 12. 14.
- Kisfaludi, S. (1976). Muzeális értékek az iskolai könyvtárakban. *Könyvtáros*, 26(5), 263–266. https://epa.oszk.hu/03900/03971/00195/pdf/EPA03971_konyvtaros_1976_05_263-266.pdf Utolsó letöltés: 2022. 12. 14.
- Markó, L. (2007, főszerk.). *Új magyar életrajzi lexikon*. Magyar Könyvklub. 6. köt.
- Marland, M. (1981, szerk.). *Information skills in the secondary curriculum. The recommendation of a working group sponsored by British Library and Schools Council*. Methuen Education. (School Council Curriculum Bulletin 9.)
- Pogány, Gy. (2016). A könyvtári állomány politikai célú megtisztítása, selejtezése 1945 után. *Könyv, Könyvtár, Könyvtáros*, 25(4), 9–35. http://epa.oszk.hu/01300/01367/00277/pdf/EPA01367_3K_2016_04_009-035.pdf Utolsó letöltés: 2022. 12. 14.
- Rácz, A. (1959). *Gyermekkönyvtáraink helyzete*. Országos Széchényi Könyvtár. (Különnyomat a Magyar Könyvszemléből) <https://mek.oszk.hu/19900/19963/19963.pdf> Utolsó letöltés: 2022. 12. 14.
- Sinkovics, I. (1968). V. Waldapfel Eszter (1906–1968). *Magyar Könyvszemle*, 84(3), 272–273. https://epa.oszk.hu/00000/00021/00272/pdf/MKSZ_EPA00021_1968_84_03_272-286.pdf Utolsó letöltés: 2022. 12. 14.
- Sipos, A. M. (2007). Könyvek kivonásával és megsemmisítésével a politika szolgálatában. Könyvindexek 1949–1950. *Könyvtári Figyelő*, 17[53](4), 684–712. Utolsó letöltés: 2022. 12. 14.
- Suppné Tarnay, Gy. (2019). Vissza emlékezések hajdani könyvtárainra. *Könyv és Nevelés*, 19(3–4), 7–11. https://olvasas.opkm.hu/portal/felso_menusor/konyv_es_neveles/visszaemlekezések_egykori_konyvtaraimra Utolsó letöltés: 2022. 12. 14.
- Tölgyesi, J. (2007, szerk.). Kelemen Elemér bibliográfia. Veszprém Megyei Neveléstörténet [sic!] Társaság
- Ugrin, G. (2000). Könyvtárpedagógia. *Iskolakultúra*, 10(4), 60–67. http://real.mtak.hu/61416/1/EPA00011_iskolakultura_2000_04_060-067.pdf Utolsó letöltés: 2022. 12. 14.

Absztrakt

Kelemen Elemér (1937–2022) legismertebb munkái a neveléstörténetet tárgyalják. Fő kutatási területe: a magyar oktatáspolitikát a 19. és 20. században. Tudományos pályájának meghatározó részében foglalkozott az iskolai könyvtárakkal, a könyvtári oktatás és a bibliográfiai-szakirodalmi ismeretek témájával is. A tanulmány be kívánja mutatni az e területen elért eredményeit és kapcsolódását az Országos Pedagógiai Könyvtár és Múzeumhoz (OPKM). A témák kutatásával az 1960-as években kezdett foglalkozni, és egészen az 1990-es évekig jelentetett meg tudományos közleményeket. Az 1950-es években az ország kommunista vezetése a magyar könyvtárak, köztük az iskolai könyvtárak állományát milliós nagyságrendben zúzatta be. Az 1960-as években zajlott a könyvtárak működőképessé tétele és új intézményi struktúra kialakítása. Az 1970-es években a pedagógusoktól elvárták, hogy ne csak a tankönyvet használják az oktatásban, és bekerült a tantervbe a könyvtárhasználat tanítása. Az 1980-as években átfogó elképzelések születtek az iskolai könyvtárak fejlesztéséről, de a tervezetekből hiányzott a kritikai gondolkodás kialakítása. Az iskolai könyvtárak fejlesztésében az OPKM-nek az 1950-es évek vége óta meghatározó szerepe volt. Kelemen a kutató és fejlesztő munkába az 1960-as években kapcsolódott be. Úgy ítélte meg, hogy 1960-tól 1990-ig Magyarországon egy kényszerű és ellentmondásos modernizációs folyamat ment végbe, mely követni akarta a nyugati változásokat, de sajátos keleti módon, ezért az nem lehetett sikeres. Kelemen kulcsfontosságúnak tartotta, hogy a képzésből olyan pedagógusok kerüljenek ki, akik hatékonyan tudnak keresni az könyvtárban, és eredményesen képesek a szakirodalmat felhasználni. Amikor 1990-ben az OPKM főigazgatója lett, az intézmény megújításnak két fő területét támogatta: az egyik a magyar neveléstörténeti kutatások, a másik az országos pedagógiai információs rendszer kiépítése.

Kulcsszavak: iskolai könyvtárak, könyvtárfejlesztés, könyvtári ismeretek oktatása, szakirodalmi és bibliográfiai ismeretek, Magyarország, Kelemen Elemér (1937–2022)